

Mgr Magdalena Rajzer

Uniwersytet Opolski

e-mail: mrajzer@gmail.com

Pamięć o bitwie kosowskiej w serbskiej tradycji narodowej

Wstęp

Pamięć historyczna, często utożsamiana z historyczną świadomością, jest nieodzownym elementem tradycji każdego narodu. Jerzy Maternicki definiuje ją jako „kompleks wyobrażeń o przeszłości oraz system wartości towarzyszący tym wyobrażeniom”¹. Pamięć ta pełni rolę czynnika, który na przestrzeni dziejów wpływał na kształtowanie się zarówno postaw społecznych, jak i linii politycznej państwa. Stanowi swoistą mieszankę zweryfikowanych faktów historycznych oraz przekazów zachowanych w tradycji ludowej i piśmiennictwie narodowym, które z biegiem lat ulegały procesowi mitologizacji i nabierały znaczenia symbolicznego. Należy podkreślić, iż pamięć historyczna nie powinna być identyfikowana z pojęciem świadomości historycznej, którą Jerzy Topolski określa jako „funkcjonujący w toku ludzkiego działania (zarówno indywidualnego, jak i społecznego) zasób wiedzy i system ocen dotyczących przeszłości społeczeństwa”², nie można jej więc odnosić do płaszczyzny wyobrażeń na temat minionych zdarzeń.

W toku rozważań nad formami obecności przeszłości we współczesności nie sposób nie wspomnieć prekursora badań nad tym zagadnieniem – Pierre’a Nory. Powstała na początku lat 70. koncepcja „miejsc pamięci” (*mémoire collective*), rozumianych jako – jak pisze Nora – „miejsca w dosłownym znaczeniu tego słowa, w którym pewne społeczności [...] składają swoje wspomnienia lub uważają ją za nieodłączną część swojej osobowości”³, odniosła problematykę badań nad pamięcią

¹ M. Hlebionek, *O pamięci historycznej*, <http://wirtualnemuzeumtrzcianki.trz.pl/sites/default/files/Pami%C4%99%C4%874.pdf> (data dostępu: 10.04.2014).

² J. Topolski, *Świadomość historyczna Polaków*, Łódź 1981, s. 5.

³ P. Nora, *Mémoire collective*, [w:] *Faire de l'histoire*, ed. J. Le Goff, P. Nora, Paris 1974, s. 401, cyt. za: A. Szpociński, *Miejsca pamięci (lieux de mémoire)*, „Teksty Drugie” 2008, nr 4, s. 12.

cią do doświadczenia zbiorowego, wychodząc ponad płaszczyznę indywidualnych przeżyć jednostki. Również naród serbski wykształcił specyficzny kształt pamięci zbiorowej, co stanowi jego cechę wyróżniającą zarówno na tle innych państw bałkańskich, jak i całej Europy.

Niniejszy artykuł ma charakter analityczno-systematyzujący. Celem jest próba udzielenia odpowiedzi na następujące pytania badawcze: czy obraz bitwy kosowskiej zakorzeniony w zbiorowej pamięci Serbów różni się od tego zrekonstruowanego na podstawie faktów historycznych? jak przebiegał proces kodyfikacji mity kosowskiego? w jaki sposób pamięć o bitwie na Kosowym Polu kształtuje współczesną serbską scenę społeczno- polityczną?

Specyfika serbskiej pamięci historycznej

Różnorodność doświadczeń historycznych, kulturowych, politycznych, a także religijnych narodów europejskich ukształtowała ich specyficzne i niepowtarzalne matryce tożsamości. Każdy naród kształtuje swoje indywidualne mity narodowe, jednakże na Półwyspie Bałkańskim, a szczególnie na terytorium Serbii, są one niezwykle mocno skorelowane z narodową pamięcią historyczną. Predrag Palavestra, badacz serbskiej kultury, stawia tezę, iż naród serbski, tak jak większość narodów europejskich, został duchowo zakorzeniony w wieku średnim⁴. Wskazuje on, że „współczesna kultura serbska jest kulturą opartą o średniowieczną tradycję serbskiego prawosławia (*svetosavlja*) oraz świętosawską i kosowską etykę, patriarchalność i wyjątkowy kult przodków, a także tragiczną gotowość poniesienia ofiar”⁵. Przyczyn takiego stanu rzeczy wielu obserwatorów kultury bałkańskiej doszukuje się w polityce komunistycznych władz państwa jugosłowiańskiego. Pamięć o bratobójczych walkach pomiędzy narodami tworzącymi państwo federacyjne sprawiła, iż decydenci polityczni w próbie zagospodarowania pamięci zbiorowej kształtującej się wspólnoty jugosłowiańskiej odwoływali się do bezpiecznych, odległych bohaterów epoki średniowiecza⁶. W konsekwencji nowatorskiej polityki pamięci władz komunistycznych współczesny panteon bohaterów narodowych państw bałkańskich określany jest jako „nieautentyczny i eklektyczny”⁷. Jak wskazuje Ewa Domańska, immanentną cechą „potrzeby przeszłości” jest jej wybiórczy

⁴ D. Gil, *Mediewistyka w służbie ideologii. Dzisiejsza reinterpretacja serbskiej tradycji kulturowej*, [w:] *Współczesne literaturoznawstwo slawistyczne*, red. L. Suchanek, Kraków 2004, s. 28.

⁵ P. Palavestra, *Sveti Sava i kosovskizavet*, Beograd 1992, s. 242.

⁶ K. Pawłowski, *Historyczne uwarunkowania konfliktu serbsko-albańskiego (do roku 1918)*, „Annales UMCS” 2003, Vol. X, s. 41.

⁷ W. Stanisławski, *Pamięć zbiorowa do wymiany*. 2011, <http://blog.rp.pl/stanislawski/2011/09/05/pamiec-zbiorowa-do-wymiany/> (data dostępu: 10.04.2014).

charakter⁸, dlatego też wydaje się rzeczą naturalną, iż Serbowie w swej tradycji narodowej odwołują się do ograniczonego zbioru wydarzeń historycznych. Wśród kluczowych zagadnień, które wywarły trwały wpływ na serbską tradycję narodową należy wskazać przede wszystkim na spuściznę dynastii Nemanjiciów oraz świętego Savy oraz bitwę na Kosowym Polu.

Dynastia Nemanjiciów

Ród Nemanjiciów stał na czele państwa serbskiego od XII wieku aż do roku 1371⁹. Władając Serbią przez niemal trzy wieki, dynastia ta powołała do życia silny, jednolity oraz doskonale zorganizowany organizm państwowy. Był to okres rozkwitu zarówno architektury, jak i literatury¹⁰. Nemanjiciowie ufundowali liczne świątynie oraz monasteria. Założycielem dynastii, z której wywodzi się aż 11 serbskich władców, był żupan Raški, Stefan Nemanja, tytułujący się Wielkim Księciem. Przecistawiając się Bizancjum, zdobył ziemię wokół Nišu i Sredca, by w ciągu kilku kolejnych lat przyłączyć do swojego państwa również terytorium Zety, Pilot, obecną Metohiję oraz Kosowo¹¹. W 1196 roku Stefan Nemanja przekazał władzę swojemu drugiemu synowi, Stefanowi, który po zacieklej sporze o tron wielkożupański ze swym bratem Vukanem został pierwszym królem Serbii, zyskując przydomek Stefana Pierwszego Koronowanego¹². Pamięć o dynastii Nemanjiciów podsycana jest przez cerkiew prawosławną wyznającą kult kanonizowanego już w 1209 roku Stefana Nemanji. Pielęgnowanie pamięci o – czczonym pod swym zakonnym imieniem Simeona – władcy umacnia więź państwa serbskiego oraz samej dynastii z cerkwią¹³. Apogeum potęgi średniowiecznego państwa serbskiego przypadło na okres panowania cara Stefana Uroša IV Dušana. Po serii zwycięskich podbojów twórca Wielkiej Serbii został koronowany na cara Serbów i Greków. Zarządzanie ogromnym terytorium nowego cesarstwa wymagało przeprowadzenia reorganizacji struktury władzy i wymiaru sprawiedliwości poprzez dokonanie pierwszej kodyfikacji serbskiego prawa zwyczajowego¹⁴. Natychmiast po śmierci Stefana Dušana utworzone przez niego cesarstwo uległo dezintegracji, zapoczątkowując okres politycznego chaosu. W 1371 roku, po śmierci ostatniego przedstawi-

⁸ E. Domańska, *O potrzebie przeszłości*, [w:] *Komu potrzebna jest przeszłość?*, red. D. Minta-Tworzowska, Ł. Oledzki, Poznań 2006, s. 73.

⁹ *The Nemanjics*, www.rodoslovlje.com/medieval_serbia/eng/families-nemanjics.htm#top (data dostępu: 11.04.2014).

¹⁰ T. Judah, *Serbowie: powabny i odrażający zapach historii*, „Euro-limes” 2004, nr 1(4).

¹¹ J. Skowronek, M. Tanty, T. Wasilewski, *Historia Słowian południowych i zachodnich*, Warszawa 1997, s. 95–96.

¹² Ibidem, s. 96; W. Felczak, T. Wasilewski, *Historia Jugosławii*, Wrocław 1985, s. 111.

¹³ J. Skowronek, M. Tanty, T. Wasilewski, op. cit., s. 97.

¹⁴ Ibidem, s. 118.

ciela dynastii Uroša I, rozpętała się walka o spadek po Nemanjiciach¹⁵. Głównym pretendentem do objęcia tronu serbskiego okazał się książę Lazar, przyszły bohater bitwy na Kosowym Polu, który w 1377 roku, w monasterze Mileševej przy grobie świętego Sawy, został koronowany nowym królem Serbii¹⁶.

Świętosawie

Rastko Nemanja był najmłodszym synem założyciela dynastii Nemanjiców Stefana Nemanji¹⁷. Zrzekając się praw do swego księstwa, w młodym wieku udał się na świętą górę Atos, gdzie w monasterze Hilandar złożył wieczyste śluby zakonne, przyjmując imię Sawa¹⁸. Gloryfikacja założyciela serbskiej cerkwi autokefalicznej rozpoczęła się niemal natychmiast po jego śmierci i swą formą dalece wykraczała poza kult świętych w kościele prawosławnym¹⁹. W pamięci historycznej narodu serbskiego święty Sawa został utrwalony jako „ojciec narodu serbskiego” oraz architekt serbskiej kultury prawosławnej²⁰. W uproszczeniu można więc wskazać, iż świętosawie (*svetosavlje*) jest narodową odmianą prawosławia w serbskim wydaniu. Kult postaci świętego Sawy w tradycji narodowej nierozzerwalnie połączył czynnik religijny z politycznymi aspektami funkcjonowania państwa serbskiego. Zawiera w sobie gloryfikację instytucji królestwa serbskiego w kształcie charakterystycznym dla okresu panowania dynastii Nemanjiców i apoteozę postaci samych władców, podnosząc ich do pozycji nie tylko świeckich, ale również religijnych przywódców wszystkich Serbów²¹. Od czasów świętego Sawy naród serbski wstąpił na drogę służby Bogu, składając na ołtarzu istotny element swojej tożsamości narodowej, a mianowicie skłonność do ponoszenia ofiar²². Postać świętego Sawy w literaturze hagiograficznej często bywa przyrównywana do starotestamentowego Mojżesza, którego los współczesna literatura serbska odnosi do ofiarnego przymierza cara Lazara zawartego z Bogiem na Kosowym Polu²³. Los tych dwóch postaci

¹⁵ W. Felczak, T. Wasilewski, op. cit., s. 120.

¹⁶ Ibidem.

¹⁷ J. Leśny, *Studia nad początkami serbskiej monarchii Nemaniczów: połowa XI – koniec XII wieku*, Wrocław 1989, s. 207.

¹⁸ Ibidem, s. 108–109.

¹⁹ J. Vučković, *Sveti Sava. Arhiepiskop srpski i prosvetitelj*, Novi Sad 1902, s. 3; M. Janковиć, *Sava Nemanjić – Sveti Sava. Istorija i predanje*, Beograd 1979, s. 73.

²⁰ D. Gil, *Prawosławie, historia, naród: miejsce kultury duchowej w serbskiej tradycji i współczesności*, Kraków 2005, s. 20–21.

²¹ Ibidem, s. 139.

²² Ibidem, s. 176.

²³ M. Miškov, *Sveti Sava u pesmama*, „Norma” 2001, Vol. 7, s. 147–155.

poprzez wzajemne przenikanie się i uzupełnianie otworzył nowy, martyrologiczny rozdział w historii narodu serbskiego²⁴.

Bitwa na Kosowym Polu

Bitwa, która na trwałe zakorzeniła się w pamięci Serbów, została stoczona 15 czerwca 1389 roku, kiedy siły serbsko-bośniacko-albańskie starły się na Kosowym Polu z wojskiem osmańskim. U progu XIV wieku władcy bałkańscy biernie przyglądali się rosnącej potędze Imperium Osmańskiego. Po śmierci cara Stefana Dušana w 1355 roku państwo serbskie rozpadło się na szereg suwerennych księstw²⁵. Narastające i nawarstwiający się konflikty między poszczególnymi państwami bałkańskimi utrudniały zbudowanie trwałej koalicji antytureckiej. W ciągu zaledwie dwóch dekad armia turecka podbiła Macedonię, zachodnią Albanie, Sofię, serbski Niš oraz Tesaloniki²⁶. Realną szansą na powstrzymanie imperialnych zapędów sułtana dysponował jedynie organizm państwowy utworzony na ziemiach Serbii przez księcia Lazara Hrebeljanovicia²⁷. Polityczną i militarną potęgę jego państwa wzmacniały, zawarte w obliczu bezpośredniego zagrożenia, sojusze z licznymi władcami serbskimi, m.in. władcami Zety, Vukiem Brankovićem, władcą części Kosowego Pola i Polimja oraz panem Skopja²⁸. W obliczu braku bezpośrednich świadectw nie sposób dokonać próby rekonstrukcji przebiegu bitwy bez odwoływania się do jej epickich opisów, które od wieków przewijają się w literaturze serbskiej. Do historycznego starcia strony chrześcijańskiej z armią turecką, dowodzoną osobiście przez sułtana Murada I, doszło 15 czerwca 1389 roku²⁹ na Kosowym Polu³⁰. Przez pryzmat realiów późnego średniowiecza bitwę tę można

²⁴ D. Gil, *Prawosławie...*, op. cit., s. 173.

²⁵ *Kosowe Pole. 28 czerwca 1389 r.*, „Bitwy Świata” 2007, nr 12, s. 5.

²⁶ Ibidem.

²⁷ W. Felczak, T. Wasilewski, op. cit., s. 150.

²⁸ Ibidem, s. 151.

²⁹ Do czasów współczesnych dzień 15 czerwca pozostał w serbskiej tradycji narodowej jednym z najważniejszych świąt religijnych. Tego dnia Serbowie celebrowali Dzień św. Wita, czyli Vidovdan, którego tradycja jest wciąż żywa zarówno w religijnej, jak i kulturowej pamięci narodu. W celu uczczenia 600. rocznicy bitwy na Kosowym Polu, która przypadała w roku 1989, jedna z najpopularniejszych serbskich śpiewaczek, Gordana Lazarević, wydała album płytowy zatytułowany *Vidovdan*, zawierający utwory, których tematyka odwoływała się do pamięci o najważniejszej bitwie w historii państwa serbskiego. Ponadto nie bez znaczenia dla utrwalenia dnia św. Wita w tradycji państw bałkańskich jest fakt, iż 15 czerwca jest również rocznicą zamachu sarajewskiego na arcyksięcia Franciszka Ferdynanda. M. Ławreszczuk, *Dzień Świętego Wita*, „Przegląd Prawosławny” 2006, nr 9, www.przegladprawoslawny.pl/articles.php?id_n=1295&id=8 (data dostępu: 11.04.2014).

³⁰ Kosowe Pole to równina nieopodal kosowskiej stolicy Priştiny, pomiędzy korytami rzek Sitnica i Lab. Zob. S. Nowak, *Kosowo – mit i historia w konflikcie serbsko-albańskim*

zaliczyć do największych starć ówczesnej Europy. Według szacunków historyków armia sułtana Murada I liczyła około 40 tysięcy żołnierzy, podczas gdy książę Lazar dysponował od 25 do 30 tysiącami zbrojnych³¹. Po zamordowaniu osmańskiego przywódcy przez serbskiego bohatera Miloša Obilića wydawało się, iż szala zwycięstwa przechyli się na stronę koalicji serbskiej. Bajezyd I Błyskawica, który objął przywództwo nad armią turecką po poległym sułtanie, w liście napisanym bezpośrednio po bitwie kosowskiej zrelacjonował okoliczności śmierci sułtana³²:

W czasie kiedy my doznawaliśmy największej radości, patrząc, jak odrąbane głowy banów walały się pod końskimi kopytami, jak jeden stoi ze związanymi rękami, a inny z przybitymi mięśniami – nagle zupełnie niespodziewanie ktoś imieniem Miłosz Kobylcz chytrze obłudnie powiedział, że przyjął islam i prosił, by przyjąć go w szereg zwycięskiego wojska. Gdy dopuszczono go do ucałowania nogi najjaśniejszego pana, zamiast tego wbił on w sławne ciało najjaśniejszego pana zatruty nóż, ukryty w rękawie, i zadawszy mu ciężką ranę, napoił go męczeńskim sorbetem³³.

Bajezyd I zmusił armię serbską do odwrotu, w czasie którego książę Lazar został pojmany i stracony w odwecie za śmierć Murada I³⁴. W związku ze śmiercią obydwu przywódców bitwa ostatecznie nie została rozstrzygnięta. Armia turecka nie kontynuowała szturm na ziemie serbskie. Bardziej interesującym zjawiskiem niż sam przebieg bitwy jest niezwykle zróżnicowany sposób jej postrzegania. Bośniackie i albańskie skrzydło armii Lazara nie odniosło większych strat, w związku z czym król Bośni, Tvrdko I, szczycił się bezdyskusyjnym zwycięstwem swojej armii nad tureckim najeźdźcą. Z kolei po stronie tureckiej, na terytorium całego sułtanatu, szerzyły się doniesienia na temat sromotnej klęski armii osmańskiej. Wydarzeniem, które zaważyło na tym, iż bitwa na Kosowym Polu utrwaliła się w serbskiej pamięci narodowej jako klęska chrześcijaństwa oraz samego państwa serbskiego, była poniesiona na polu walki śmierć księcia Lazara Hrebeljanovicia³⁵. W rzeczywistości, wbrew powszechnej opinii, bitwa kosowska nie stanowiła kresu niezależności królestwa, które oparło się próbom podporządkowania ziem serbskich imperium tureckiemu. W czasie panowania syna poległego księcia Lazara, Stefana Lazarevicia, państwo serbskie przeżywało swój złoty wiek roz-

(szkic), [w:] *Przemiany w świadomości i kulturze duchowej narodów Jugosławii po 1991 roku*, Kraków 1999, s. 87–88.

³¹ *Kosowe Pole. 28 czerwca 1389 r.*, op. cit., s. 8.

³² Należy podkreślić, iż część badawczy wskazuje na brak dowodów potwierdzających autentyczność listu, co świadczy o tym, iż może być on XVI-wiecznym falsyfikatem sporządzonym w celach propagandowych. Ibidem, s. 12.

³³ *Kosowe Pole. 28 czerwca 1389 r.*, op. cit., s. 11.

³⁴ W. Felczak, T. Wasilewski, op. cit., s. 152.

³⁵ Ibidem, s. 152–153.

woju zarówno w sensie gospodarczym, jak i kulturalnym³⁶. Ostatecznie dopiero ofensywa turecka w 1459 roku, zakończona zdobyciem Smedereva, położyła kres suwerenności królestwa serbskiego³⁷.

Wydarzenia związane ze starciem i walką z tureckim najeźdźcą, widziane przez pryzmat serbskiego mitu narodowego, są pełne dwuznaczności i budzą liczne kontrowersje. Wokół bitwy na Kosowym Polu samego terytorium Kosowa narosło wiele legend oraz mitów historycznych. Jak wskazuje Maciej Czerwiński, filolog sławista, immanentną cechą pamięci narodowej jest fakt, iż nie stanowi ona bezpośredniego odbicia prawdy historycznej, lecz funkcjonuje jako jej surogat³⁸. Wchłonięcie przez serbską mitologię narodową wspomnienia tej „zwycięskiej porażki”³⁹ służyło podsycaniu ducha patriotyzmu oraz kultywowaniu pamięci o bohaterskich przodkach w czasie niemal pięćsetletniego okresu niewoli tureckiej.

Centralną postacią mitu kosowskiego stał się poległy na polu walki książę Lazar Hrebeljanović. Legenda głosi, iż w noc przed bitwą serbskiemu przywódcy objawił się archanioł. Zawierając „kosowskie przymierze” (*kosovski zavet*)⁴⁰ z Bogiem, Lazar miał zgodzić się złożyć w ofierze siebie, swój lud oraz dokonać wyboru pomiędzy ziemskim królestwem serbskim a Niebiańską Serbią. Wybierając klęskę na polu bitwy w zamian za wieczną chwałę swojego narodu w sferze *sacrum*, książę Lazar w tradycji ludowej został uhonorowany mianem „cara Lazara”, urastając tym samym do rangi symbolu moralnej i duchowej doskonałości⁴¹. Uosabiając jednocześnie cechy takie, jak nienawiść wobec najeźdźcy oraz bezgraniczna miłość do swoich poddanych, postać cara Lazara w serbskiej pamięci zbiorowej stała się metaforą dobra, które składa siebie w ofierze w walce ze złem. Co więcej, serbska epika ludowa przypisuje carowi Lazarowi wypowiedzenie tak zwanej „kłątwy kosowskiej”, w której przeklina on wszystkich poddanych, którzy osobiście nie stanęli do walki z osmańskim najeźdźcą⁴². Napis na monumencie upamiętniającym miejsce bitwy głosi:

Kto jest Serbem i naszego rodu, a nie przybył na kosowską bitwę, temu niech nie będzie potomstwa, ni syna, ni córki. Z jego ręki nic rodzić nie będzie, ani winogron czerwony, ani pszenica biała. I wszelka udręka niech mu będzie po wszystkie czasy⁴³.

³⁶ *Kosowe Pole. 28 czerwca 1389 r.*, op. cit., s. 13.

³⁷ *Ibidem*.

³⁸ M. Czerwiński, *Była Jugosławia – topografia pamięci zbiorowej*, „Herito. Dziedzictwo, Kultura, Współczesność” 2013, nr 13, s. 64.

³⁹ *Zwycięska klęska*, Polskie Radio, 5 lutego 2008.

⁴⁰ D. Gil, *Prawosławie...*, op. cit., s. 262.

⁴¹ *Zwycięska klęska*, op. cit.

⁴² D. Gil, *Prawosławie...*, op. cit., s. 33–34.

⁴³ V. Karadžić, *Musica Stefan*, [w:] *Sabrana Dela Vuka Karadžica*, Vol. 2, Beograd 1985, s. 222, cyt. za: M. Ławreszczuk, op. cit.

Winą za militarną klęskę władcy legenda obarczyła jego sojusznika Vuka Brankovića, który według podań nie stanął się na polu bitwy⁴⁴. Jednak według ustaleń historyków nie tylko brał on czynny udział w walce z turecką nawałnicą, ale również jego ród był jednym z największych serbskich adwersarzy Osmanów⁴⁵. Kolejnym bohaterem mitu kosowskiego stał się serbski rycerz Miloš Obilić, który pod pozorem konwersji wiary złożył hołd sułtanowi Muradowi I i śmiertelnie dźgnął osmańskiego przywódcę⁴⁶. Pomimo iż skrytobójstwo dalekie jest od postawy godnej szlachetnego rycerza, w serbskiej mitologii narodowej Obilić stał się wzorem walki z najeźdźcą. Echa szerokiej akceptacji niehonorowego zachowania w obliczu walki o zachowanie narodowej suwerenności odnaleźć możemy również w poemacie *Górski Wieniec* władcy⁴⁷ czarnogórskiego Petara II Petrovića Njegoša⁴⁸.

Kodyfikacja mitu kosowskiego

W czasie swojej podróży po Czarnogórze XIX-wieczny serbski poeta i publicysta Lubomir Nenadović, ku swemu zdumieniu, zetknął się z wciąż żywą na tym terenie tradycją kosowską⁴⁹. Kraj ten, stanowiąc swoistą ostoję i „ognisko serbskości”⁵⁰, przyczynił się do utrwalenia kosowskiego misterium w literaturze i świadomości historycznej narodów bałkańskich. Przełomowym momentem kodyfikacji mitu kosowskiego w pamięci i świadomości narodowej Serbów było wydanie w 1847 roku przez władkę czarnogórskiego Petara II Petrovića Njegoša dzieła pod tytułem *Górski Wieniec*⁵¹. Poprzez dokonanie rewaloryzacji i aktualizacji mitologii kosowskiej Njegoš trwale powiązał kulturowe kanony Serbii i Czarnogóry. Utwór ten wciąż uznawany jest za czarnogórską epopeję narodową i jednocześnie za jedno z najwybitniejszych dzieł literatury serbskiej. Motywacją do stworzenia tekstu była ówczesna zawiła sytuacja polityczna Półwyspu Bałkańskiego. Ze względu na dogodne warunki geograficzne, surowy klimat oraz górzystą topografię terenu ob-

⁴⁴ *Zwycięska klęska*, op. cit.

⁴⁵ Ibidem.

⁴⁶ *Kosowe Pole. 28 czerwca 1389 r.*, op. cit., s. 12.

⁴⁷ Władca to tytuł honorowy czarnogórskiego przedstawiciela stanu duchownego. Począwszy od 1852 roku, władca pełnił jednocześnie funkcję władcy politycznego w teokratycznej Czarnogórze. Zob. A. Szymańska, *Pod wodzą duchowieństwa*, [w:] *Czarnogóra: przewodnik*, red. K. Maili, P. Luboński, Piastów 2003, s. 42.

⁴⁸ P.P. Njegoš, *Górski Wieniec. Wydarzenia dziejowe z końca XVII stulecia*, Warszawa 1932.

⁴⁹ I. Andrić, *Njegoš jako tragiczny bohater kosowskiej idei*, [w:] *We własnych oczach. XX-wieczny esej zachodnio i południowosłowiański*, red. H. Janaszek-Ivaničkowa [et al.], Warszawa 1977, s. 218.

⁵⁰ Ibidem, s. 224.

⁵¹ H. Batowski, *Wstęp*, [w:] P.P. Njegoš, op. cit.

szar Zety, czyli późniejszej Czarnogóry, przez stulecia cieszył się stosunkowo dużą samodzielnością i skutecznie odpierał ataki zewnętrznych agresorów⁵². Pomimo zachowania politycznej niezależności kraj ten nie zdołał oprzeć się postępującym zmianom na płaszczyźnie społeczno-religijnej. Ekspansja islamu, towarzysząca tureckim podbojom terytorialnym, zadała cios głównemu spoiwu łączącemu często zwaśnione ze sobą szczepy, na fundamencie których kształtował się późniejszy naród czarnogórski, a mianowicie prawosławiu⁵³. Fabuła *Górskiego Wieńca* została skonstruowana wokół problemu walki o wyplenienie poturczeńców, którzy zdecydowali się odstąpić od wiary prawosławnej na rzecz islamu, stając w opozycji do tradycyjnych czarnogórskich wartości moralnych i kulturalnych⁵⁴. Fatum klątwy kosowskiej, widoczne w całym dorobku piśmienniczym Njegoša⁵⁵, w *Górskim Wieńcu* urasta do rangi symbolu o charakterze uniwersalnym. Władyka wszystkim ówczesnym problemom, zarówno na płaszczyźnie politycznej, jak i kulturowo-religijnej, przypisuje kosowskie pochodzenie. Jak wskazuje Ivo Andrić, w *Górskim Wieńcu* obok słowa *Bóg* najczęściej przywoływana jest nazwa *Kosowo*⁵⁶. Utożsamiając postać zdrajcy Vuka Brankovića z problematyką konwersji wiary przez poturczeńców oraz poprzez przedstawienie postaci bohatera Miloša Obilića, wzoru patrioty, który nie cofnie się przed żadnym działaniem w celu obrony swojej ojczyzny, Njegoš położył kamień węgielny idei służby patriotyzmu serbskiego. Jak wskazuje Barbara Czapiak:

Zdając sobie sprawę z możliwości stymulowania uczuć i wartości, a więc oddziaływania na świadomość jednostkową i społeczną, Njegoš wpisuje się w poczet romantycznych zwolenników symbolicznego języka mitu. Przejmuje z niego i rozbudowuje te znaki wyobraźniowego uniwersum, które sprzyjają rozwojowi serbskiej i czarnogórskiej wspólnoty społecznej, służą jej integracji kulturowej i narodowej; rezygnuje zaś z tych aspektów mitycznej mowy, które wyczerpały swoje możliwości kulturowego oddziaływania⁵⁷.

Literatura serbska, tworząc mit narodowej klęski, odseparowała bitwę na Kosowym Polu od jej przestrzeni historycznej. Ponadto poprzez przypisywanie wyolbrzymionego znaczenia wydarzeniom fikcyjnym lub tak naprawdę nieistotnym dla późniejszego upadku serbskiego królestwa (jak śmierć serbskiego przywódcy

⁵² Ibidem, s. 5.

⁵³ Ibidem, s. 6.

⁵⁴ B. Lazarević, *Studium krytyczne nad P.P. Njegoš, Górski Wieniec. Wydarzenia dziejowe z końca XVII stulecia*, Warszawa 1932, s. 28.

⁵⁵ I. Andrić, op. cit., s. 230.

⁵⁶ Ibidem, s. 219.

⁵⁷ B. Zieliński, *Serbska powieść historyczna. Studia nad źródłami, ideami i kierunkami rozwoju*, Poznań 1998, s. 61–65.

lub wymaginowana zdrada Vuka Brankovicia), odsunęła ciężar odpowiedzialności za utratę państwowości z postaci sukcesorów cara Lazara, winnych roztrwonieniu owoców jego sukcesów⁵⁸. Wyzwolona z kajdan historii bitwa na Kosowym Polu w pamięci ludowej została utrwalona jako największa klęska w historii państwa serbskiego. Jak wskazuje Julian Kornhauser, „[...] wszak godniej ginąć na polu bitwy niż w wyniku rozgrywek politycznych. [...] Ten kto zginął na Kosowym Polu, zmartwychwstał w literaturze”⁵⁹.

Górski Wieniec pozostaje jedną z najpopularniejszych serbskich pozycji literackich, która od dekad wpaja kolejnym pokoleniom wartości patriotyczne reprezentowane przez bohaterów bitwy na Kosowym Polu. Od dnia pierwszej publikacji dzieła doczekało się aż 25 wydań na terenie serbsko-chorwackiego obszaru językowego⁶⁰.

Zakończenie

Obecność Serbów na terytorium Kosowa, począwszy od XI wieku, jest szczegółowo udokumentowana. Wielu publicystów przyrównuje znaczenie kosowskiej Metohiji oraz Peći w serbskiej tradycji narodowej do statusu Gniezna w polskiej świadomości historycznej:

Kosowo i Metochia to ogólnonarodowy panteon, cmentarz rycerzy i serce świątyń. Ponad 1300 monasterów, cerkwi i kaplic, wśród których jest ponad 160 pomników o znaczeniu międzynarodowym. Tu się mieści stara siedziba władców i do dziś znajduje się tron patriarchy serbskiej Cerkwi. To kamień węgielny serbskiego narodu, państwa i Cerkwi. To zarazem kamień próby dla mocnych tego świata, którzy wmieszali się w sprawy dalszych losów Kosowa i Metochii⁶¹.

W dniu proklamowania niepodległości przez Republikę Kosowa, 17 lutego 2008 roku, ziemia, na której narodziło się państwo serbskie przestała formalnie być jego częścią⁶². Emocjonalny stosunek Serbów do terytorium Kosowa, będący źródłem konfliktów zarówno na płaszczyźnie wewnętrznej, jak i na arenie międzynarodowej, należy wywodzić z ich mitologii narodowej. Trzeba więc wskazać, iż nietracący na aktualności konflikt kosowski pełni funkcję różnicującą i rozgraniczającą wśród narodów bałkańskich:

⁵⁸ J. Kornhauser, *Świadomość regionalna i mit odrębności. O stereotypach w literaturze serbskiej i chorwackiej*, Kraków 2001, s. 46–47.

⁵⁹ Ibidem, s. 47–48.

⁶⁰ H. Batowski, op. cit., s. 15.

⁶¹ N. Klimuk, *Odwieczne wybory*, „Przegląd Prawosławny” 2013, nr 8, www.przeglad-prawoslawny.pl/articles.php?id_n=3194&id=8 (data dostępu: 11.04.2014).

⁶² B. Kurczab, *Kosowo – serbska ziemia Albańczyków*, „Zeszyty Naukowe Zakładu Europeistyki Wyższej Szkoły Informatyki i Zarządzania w Rzeszowie” 2008, nr 3, s. 172.

Jak wobec tego Serbowie mogą wyrzec się Kosowa i Metochii? [...] Który naród może dobrowolnie zapomnieć o swoich źródłach i duchowych korzeniach, dopuścić do zbezczeszczenia świątyń i grobów przodków? A jak świat, który siebie uważa za cywilizowany, może dopuścić do niszczenia chrześcijańskiego serca serbskiego i ogólnosłowiańskiego, a i światowej kultury?⁶³

Trafnym podsumowaniem dotychczasowych rozważań na temat serbskiej pamięci historycznej wydaje się być klasyfikacja zaproponowana przez historyka norweskiego pochodzenia, Pála Kolstø. Pisząc o problemie obecności mitów w serbskiej pamięci narodowej, często sprzecznych z wiedzą historyczną, zaproponował on wyszczególnienie następujących ich rodzajów⁶⁴:

1. Mity typu *ante murale* – charakteryzuje je wielowiekowa tradycja oraz silne utrwalenie w dyskursie politologicznym. Ukazują naród serbski jako odwiecznych obrońców wiary chrześcijańskiej przed wpływami żywiołu islamskiego. Szczytowy okres ich popularności przypadł na przełom lat 80. i 90. minionego wieku, kiedy w rękach decydentów politycznych, związanych z reżimem Slobodana Miloševića, pełniły funkcję narzędzia legitymizującego linię serbskiej polityki wobec kosowskich Albańczyków oraz Bośniaków w Bośni i Hercegowinie.

2. Mity typu *sui generis* – w sposób szczególny odkreślają wszelkie cechy dystynktywne odróżniające Serbów od innych narodów bałkańskich: Chorwatów, Słoweńców, Bośniaków, Bośniaków, Macedończyków, współcześnie również coraz częściej od Czarnogórców. Podsycanie poczucia pełnienia szczególnej roli, wyższości narodu serbskiego nad innymi Bałkańczykami oraz idei wielkoserbskich sprzyja popularyzacji nastrojów nacjonalistycznych oraz szowinistycznych. Z kolei odwrócona mitologizacja o charakterze *sui generis* wskazuje, iż przedstawiciele wszystkich mniej licznych narodów w rzeczywistości są Serbami bez względu na różnice wyznaniowe.

3. Mity typu *antiquitas* – ich zadaniem jest dowiedzenie słuszności hipotezy, iż określone terytorium przynależy do określonego państwa poprzez kryterium „starszeństwa”, ponieważ obecność jego terytorium na danym obszarze jest bogato udokumentowana. Propagatorzy mitów typu *antiquitas* odwołują się do okresu złotej ery serbskich podbojów terytorialnych, wykopalisk archeologicznych oraz obecności narodowych nekropolii⁶⁵.

Proces mitologizacji faktów historycznych nabrał dynamiki wraz z kształtowaniem się linii politycznej decydentów byłej Jugosławii. W celu realizacji założeń polityki pamięci, polegającej na zacieraniu wspomnień bratobójczych walk pomię-

⁶³ N. Klimuk, op. cit.

⁶⁴ S. Kostić, *Historia zmitologizowana we współczesnej serbskiej prozie popularnej (na przykładzie powieści „Gra Aniołów” Ljiljany Habjanović-Đurović)*, „Sensushistoriae” 2010, nr 1, s. 134.

⁶⁵ Ibidem, s. 134–135.

dzy narodami wchodzącymi w skład federacji, sięgano do kanonu bohaterów epoki średniowiecza, gloryfikowano dawne dynastie, by w kolejnych latach rozszerzyć *spectrum* kultu na współczesne państwa i całe narody⁶⁶. Z tego powodu można wskazać, iż mit kosowski został utrwalony nie tylko w kulturze oraz pamięci historycznej Serbów, ale również na terytorium szeroko rozumianej Słowiańszczyzny⁶⁷. Ów typ mitologizacji serbskiej pamięci historycznej odżył na nowo w czasie wojny w Bośni, a także wraz z proklamowaniem niepodległości przez Republikę Kosowa. Mity utrwalane na przestrzeni wieków w serbskiej tradycji i literaturze narodowej stały się swoistą „wiedzą historyczną” wielu obywateli⁶⁸.

Należy podkreślić, iż wiele faktów historycznych nie znalazło swojego odzwierciedlenia w serbskiej pamięci historycznej. Analogicznie mnóstwo głęboko zakorzenionych w świadomości Serbów wydarzeń nie odnajduje potwierdzenia w prawdzie historycznej. Jak wskazuje profesor Ewa Domańska, wszelkie próby nadania sensu minionym zdarzeniom historycznym poprzedzone są ukształtowaniem się określonego wyobrażenia na ich temat, które pomimo wywoływania „efektu realności”, w rzeczywistości zaciera jedyne rozróżnienie pomiędzy faktami a fikcją⁶⁹. Pomimo że pamięć zarówno jednostkowa, jak i zbiorowa cechuje się skłonnością do idealizacji przeszłości, serbska świadomość historyczna obrała kierunek martyrologiczny. Brak skłonności do zacierania wspomnień o negatywnej konotacji stanowi cechę dystynktywną narodu serbskiego na tle innych wspólnot europejskich⁷⁰. Oporność narodowej pamięci historycznej wobec procesu weryfikacji, nawet w zderzeniu z potwierdzonymi faktami historycznymi, czyni ją bliższą kategorii wiary niż dociekań o charakterze *stricte* naukowym.

⁶⁶ Ibidem, s. 135.

⁶⁷ Jak wskazuje Magdalena Rekś, na przestrzeni lat obecność nietracącego na aktualności i popularności mitu kosowskiego widoczna była w tradycji i kulturze licznych państw słowiańskich. Warto podkreślić, iż ów najpotężniejszy bałkański mit narodowy odegrał znaczącą rolę w latach 90., w czasie wojny na Bałkanach. Jak wskazuje Rekś, konflikt ten „można próbować tłumaczyć obróceniem przeciwko sobie zmanipulowanych projekcjami mitycznymi mas przez dysponentów władzy symbolicznej”. Taki sposób percepcji mitu kosowskiego wskazuje, że siła jego oddziaływania dalece wykracza poza serbską tradycję narodową, obejmując swym zasięgiem również inne państwa regionu. Zob. M. Rekś, *Mity narodowe i ich rola w kreowaniu polityki na przykładzie państw byłej Jugosławii*, Łódź 2013, s. 299.

⁶⁸ S. Kostić, op. cit., s. 135.

⁶⁹ E. Domańska, *Przedmowa* [w:] H. White, *Poetyka pisarstwa historycznego*, Kraków 1999, s. 11–13.

⁷⁰ M. Hlebionek, op. cit.

Summary

The Memory of the Battle of Kosovo in the Serbian National Tradition

The specific nature of collective memory of the Serbian nation distinguishes it from other Balkan and European nations. A characteristic blend of verified historical facts and legends embodied in national traditions and literature has been subjected over the years to the processes of mythologizing and codification. They gained new symbolic meaning and became the “historical knowledge” of many citizens. The publication of the epos of the Montenegro ruler Petar II Petrović Njegoš entitled “The Mountain Wreath” played undeniable role in the processes of codification and presentation of the myth of Kosovo in Serbian national tradition. The plurality of myths rooted in Serbian national memory prompted Pala Kolstø, a famous Norwegian historian, to create their classification. Consequently, he proposed three types of myths: *ante murale*, *suigeneris* and *antiquitas*. In the assumption of the Communist policy-makers, referring to the tradition of the golden age of the medieval Serbian kingdom (Nemanjić dynasty, svetosavlje, as well as the battle of Kosovo Field itself), by blurring the negative memories of internecine fights, should play an integrating role for the construction of the Yugoslavian nation. Both Serbian national mythology and an eclectic pantheon of national heroes came to life once again with the proclamation of independence by the Republic of Kosovo. Getting to know the milestones in the history of the Serbian state and the shape in which they were established in the memory of the Serbs is a *sine qua non* condition for the process of understanding current political and cultural situation of the Balkan Peninsula.

Keywords: historical memory, Serbian national tradition, Battle of Kosovo Field, Lazar of Serbia, Petar II Petrović Njegoš

Streszczenie

Specyficzny charakter pamięci zbiorowej narodu serbskiego wyróżnia go na tle innych narodów bałkańskich i europejskich. Swoista mieszanka zweryfikowanych faktów historycznych i legend, utrwalonych w tradycji oraz piśmiennictwie narodowym, na przestrzeni lat ulegała procesom mitologizacji oraz kodyfikacji, przez co nabrały one nowego znaczenia symbolicznego, stając się „wiedzą historyczną” wielu obywateli. Pamięć o bitwie na Kosowym Polu, stoczonej u schyłku XIV wieku, w serbskiej tradycji narodowej jest wciąż żywa. Niekwestionowaną rolę w kodyfikacji i rewaloryzacji mitu kosowskiego w serbskiej tradycji narodowej odegrało ukazanie się w 1847 roku eposu władcy czarnogórskiego, Petara II Petrovića Njegoša, pod tytułem *Górski Wieniec*. Bogactwo mitów zakorzenionych w serbskiej pamięci narodowej skłoniło Pála Kolstø, historyka norweskiego pochodzenia, do utworzenia ich klasyfikacji. W konsekwencji zaproponował on wyszczególnienie mitów typu: *ante murale*, *sui generis* oraz *antiquitas*, które nierzadko stanowiły swoistą inspirację w procesie kształtowania linii politycznej państwa. W założeniu komunistycznych decydentów politycznych, odwoływanie się do tradycji złotej ery średniowiecznego królestwa serbskiego (dynastii Nemanjićów, świętosawia, a także samej bitwy kosowskiej) poprzez zacieranie negatywnych wspomnień walk bratobójczych, stanowić miały narzędzie integracji

konstituującego się narodu jugosłowiańskiego. Zarówno serbska mitologia narodowa, jak i eklektyczny panteon bohaterów narodowych ożył wraz z proklamowaniem niepodległości przez Republikę Kosowa. Zapoznanie się z przełomowymi wydarzeniami z historii państwa serbskiego oraz kształtem, w jakim zostały one utrwalone w pamięci Serbów, stanowi warunek *sine qua non* na drodze zrozumienia aktualnej sytuacji kulturalnej oraz politycznej Półwyspu Bałkańskiego.

Słowa kluczowe: pamięć historyczna, serbska tradycja narodowa, bitwa kosowska, car Lazar Hrebeljanović, Petar II Petrović Njegoš

Bibliografia

- Czerwiński M., *Była Jugosławia – topografia pamięci zbiorowej*, „Herito. Dziedzictwo, Kultura, Współczesność” 2013, nr 13.
- Domańska E., *O potrzebie przeszłości*, [w:] *Komu potrzebna jest przeszłość?*, red. D. Minta-Tworzowska, Ł. Oledzki, Poznań 2006.
- Domańska E., *Przedmowa* [w:] H. White, *Poetyka pisarstwa historycznego*, Kraków 1999.
- Gil D., *Mediewistyka w służbie ideologii. Dzisiejsza reinterpretacja serbskiej tradycji kulturowej*, [w:] *Współczesne literaturoznawstwo slawistyczne*, red. L. Suchanek, Kraków 2004.
- Gil D., *Prawosławie, historia, naród: miejsce kultury duchowej w serbskiej tradycji i współczesności*, Kraków 2005.
- Karadžić V., *Music Stefan*, [w:] *Sabrana Dela Vuka Karadzica*, Vol. 2, Beograd 1985.
- Kornhauser J., *Świadomość regionalna i mit odrębności. O stereotypach w literaturze serbskiej i chorwackiej*, Kraków 2001.
- Lazarević B., *Studium krytyczne nad P.P. Njegoš, Górski Wieniec. Wydarzenia dziejowe z końca XVII stulecia*, Warszawa 1932.
- Leśny J., *Studia nad początkami serbskiej monarchii Nemaniczów: połowa XI – koniec XII wieku*, Wrocław 1989.
- Palavestra P., *Sveti Sava i kosovskizavet*, Beograd 1992.
- Pawłowski K., *Historyczne uwarunkowania konfliktu serbsko-albańskiego (do roku 1918)*, „Annales UMCS” 2003, Vol. X.
- Skowronek J., Tanty M., Wasilewski T., *Historia Słowian południowych i zachodnich*, Warszawa 1997.
- Szpociński A., *Miejsca pamięci (lieux de mémoire)*, „Teksty Drugie” 2008, nr 4.
- Topolski J., *Świadomość historyczna Polaków*, Łódź 1981.
- Współczesne literaturoznawstwo slawistyczne*, red. L. Suchanek, Kraków 2004.
- Zieliński B., *Serbska powieść historyczna. Studia nad źródłami, ideami i kierunkami rozwoju*, Poznań 1998.